

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

«СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОВОРОТ» У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

THE “SOCIOLOGICAL TURN” IN THE RESEARCH OF THE PROBLEMS OF TRANSLATION STUDIES

Стаття присвячена аналізу соціологічних аспектів перекладу. Сьогодні перекладознавством усвідомлюється важливість психології, естетики, антропології, соціології, філософії як інструментів для розширення сфери досліджень перекладацької діяльності, виокремлення складових частин процесу перекладу та закономірностей, що лежать у його основі. Соціокультурні фактори займають важливі позиції у дослідженні перекладацької діяльності, що часто є орієнтованою на культурні особливості та зовнішні передумови створення тексту оригіналу та його адекватного перекладу. Соціологічний підхід розвивається внаслідок поширення дисципліни на сусідні царини досліджень і також охоплює такі питання, як етика і культурна ідентичність, пов'язані з питанням багатомовності, особливо з огляду на поширення англійської мови по всьому світу. Розглянуто явище «соціологічного повороту» у перекладознавстві, тобто зміщення акцентів на перекладача як члена соціокультурного суспільства та його діяльність у межах певного соціального контексту. Проаналізовано можливість підходу до перекладу із соціологічних позицій. Розглянуто основні етапи розвитку перекладознавства як науки та виокремлено соціологічні аспекти перекладацької діяльності, характерні для кожного з етапів. Зроблена спроба проаналізувати зв'язок перекладознавства із соціологією та необхідність дослідження перекладацької діяльності в широкому соціальному контексті, зокрема визначення соціальних умов в основі перекладу. Визначено, що сьогодні перекладознавство дедалі частіше орієнтується на культурні та соціальні аспекти діяльності з перекладу, аніж на суто лінгвістичні, а переклад виступає як засіб комунікації між культурами та державами. Дослідження перекладацької діяльності в рамках соціології відкриває можливості для подальшого аналізу соціальної відповідальності перекладача, розгляду питань статусу перекладача у суспільстві, а також соціальної функції, умов і контексту перекладу.

поворот, соціальний контекст, соціальні чинники перекладу.

The article is devoted to the analysis of sociological aspects of translation. Nowadays, scientists in the sphere of translation studies are becoming increasingly aware of the importance of psychology, aesthetics, anthropology, sociology, philosophy as tools for expanding the scope of research, highlighting the components of the translation process and the factors underlying it. Socio-cultural factors occupy increasingly important positions in the study of translation, which is often focused on cultural features and external conditions for the creation of the original text and its adequate translation. The sociological approach is evolving as a result of the extension of the discipline to neighbouring areas of research and also covers issues such as ethics and cultural identity related to the issue of multilingualism, especially given the spread of the English language around the world. The phenomenon of “sociological turn” in translation studies is considered, i.e. the shift of emphasis on the translator as a member of the socio-cultural society and their activity within a particular social context. Possibilities of analysing the translation process from sociological positions are considered. The main stages of development of translation studies as a science are also considered and the sociological aspects of translation activity characteristic for each of the stages, are singled out. An attempt is made to analyse the connection between translation studies and sociology, while the need to study translation activities in a broad social context is described. In particular, in terms of social conditions underlying translation. It is determined that today translation studies are increasingly becoming focused on cultural and social aspects of translation activities than on purely linguistic ones, and translation serves as a means of communication between cultures and states. The study of translation activities in the framework of sociology opens opportunities for further analysis of the social responsibility of the translator, the status of the translator in society, as well as the social function, conditions and context of translation.

Key words: adequate translation, translation process, sociological turn, social context, social factors of translation.

УДК 316:81'25
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.1>

Даніленко А.Ю.
аспірантка кафедри соціології та політології,
викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. Переклад як діяльність має довгу історію. На перших етапах свого існування переклад використовувався як інструмент спілкування та досягнення

порозуміння між представниками різних культур. Традиційно переклад вважався обмеженою певними правилами технікою передачі інформації між мовами, у процесі якої пере-

кладач стикався з необхідністю як імітувати оригінал, так і задовольняти потреби читача. У прагненні перекладача відтворити оригінал із найбільшим ступенем точності та лексичної відповідності суспільні, економічні, культурні, історичні передумови створення оригінального тексту могли ігноруватися, розглядаючись як очевидні та відповідні картині світу адресата перекладу. Однак сьогодні перекладознавством усвідомлюється важливість психології, естетики, антропології, соціології, філософії як інструментів для розширення сфери досліджень перекладацької діяльності, виокремлення складових частин процесу перекладу та закономірностей, що лежать у його основі. Соціокультурні фактори займають важливі позиції у дослідженні перекладацької діяльності, яка часто є орієнтованою на культурні особливості та зовнішні передумови створення тексту оригіналу та його адекватного перекладу [5]. Переклад виконує важливу соціальну функцію, виступаючи необхідною рушійною силою розвитку культури. Сьогодні кількість міжнародних контактів зростає, а спілкування між народами, між носіями різних культур є важливою рисою світового глобалізаційного процесу. Як наслідок, перекладознавство стрімко розвивається як наука.

Актуальність проблеми, що розглядається у статті, зумовлена тим, що задля кращого розуміння явища перекладу необхідно досліджувати його, виходячи за межі виключно лінгвістичних чи культурних властивостей перекладу, тобто розглядати його як суспільний феномен, досліджувати в широкому соціальному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На соціологію перекладу вплинули роботи таких видатних вчених-соціологів, як П'єр Бурдьє, Бруно Латур, Ніклас Луман, Ентоні Гідденс, а серед прізвищ тих вчених, котрі стоять біля витоків соціологічної теорії перекладознавства, називають Андре Лефевра, Сюзан Басснет, Тео Германса, Джеймса Голмса, Мікаелу Вольф, Ітамара Івен-Зогара, Мері Снел-Горнбі та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати етапи розвитку перекладознавства як науки через призму соціології, розглянути переклад як форму соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підхід до перекладу із соціологічних позицій зумовлений, зокрема, тим фактом, що переклад відбувається в контексті певної культури, певного соціуму і є частиною культурного діалогу, що сприяє розвитку культур. За останнє двадцятиріччя перекладознавство дедалі більше вдається до роздумів про культурні та соціальні чинники перекладу, які, поміж іншим, висвітлюють роль осіб та інсти-

тутів, залучених до процесу перекладу. Прагнення проаналізувати ці процеси призводить до звертання до суто соціологічних підходів, внаслідок чого формується особлива галузь – «соціологія перекладу» [4]. Сьогодні соціологію перекладу можливо поділити на три галузі: «соціологію перекладів як продуктів (текстів); соціологію перекладачів; соціологію процесів перекладу (практики)» [4, с. 76]. Метою використання соціологічних теорій у дослідженні перекладу є виявлення осіб, котрі беруть участь у процесі перекладу, та розкриття міри їх впливу на цільовий текст; дослідження агентів перекладу, серед яких зазначається не лише перекладач, а й ініціатори проектів, замовники перекладів, видавці, редактори, редактори багатотомних видань, стилістичні редактори, критики перекладу, рецензенти [4]. Зростання зацікавленості в соціологічних аспектах перекладу дослідники пов'язують із так званим «соціологічним поворотом» у перекладознавстві, яким ознаменувалися 70–80 рр. ХХ ст. Сьогодні концепція «поворотів» є досить популярною серед науковців, які займаються проблемами перекладознавства [6]. Під «поворотом» розуміють «мислимий змін парадигми, знак на позначення “повороту дороги”, коли відбувається очевидна зміна напрямку» [3, с. 24]. Однак слід зазначити що «“поворот” завжди динамічний, і будь-які зміни можна вважати “поворотом” лише в ретроспективі, коли ці зміни напрямку вбачаються очевидними і розумними, можливо, навіть даючи нове визначення самому предмету досліджень» [3, с. 24]. Сьогодні показником існування «соціологічного повороту» у перекладознавстві вважають зміщення акцентів на перекладача як члена соціокультурного суспільства та його діяльність у межах певного соціального контексту.

Однак упродовж тривалого часу переклад інтерпретувався виключно з лінгвістичних позицій, тож варто окреслити основні етапи розвитку перекладознавства, починаючи зі сприйняття його як частини мовознавства та до його становлення як самостійної галузі аби простежити суттєві зміни у сприйнятті ролі перекладача, вимог суспільства до професійних характеристик фахівця, очікувань від нього та розуміння перекладацької діяльності та її аспектів. Так, появі теорії перекладу сприяли певні зміни у підході до вивчення мови, зокрема зростання інтересу до способів реалізації конкретних задач, а не до загальної теорії. Свої витoki перекладознавство веде від робіт М. Лютера, який у 1530-х рр. говорив про дихотомію слова та сенсу, та Е. Доле, який у 1540-х рр. сформулював певні правила, яких слід дотримуватися перекладачеві. У ХVІІ ст. було висловлено думку про рівність перекладача

та письменника, які, однак, діють у різних соціальних і часових контекстах, а у XVIII ст. було опубліковано есе «Принципи перекладу» ("Essay on the Principles of Translation"), що містило базові принципи перекладу стосовно проблеми відтворення оригінальної природи твору та проблеми морального обов'язку перекладача. Впродовж XX ст. з'явилася велика кількість підходів до трактування теорії перекладу, серед яких значне місце займала Празька школа функціональної лінгвістики (В. Матезіус, Р. Якобсон), котра займалася питаннями інтерпретації вербальних сигналів; Лейпцизька школа, характерною рисою якої був комунікативний підхід (О. Каде, А. Нойберт, Г. Ейгер); «маніпуляційна школа» (А. Лефевр, С. Басснет, Г. Турі), яка обґрунтувала ідею, що література керує перекладом, вимагаючи від нього певних підходів і стратегій перекладу залежно від жанру та статусу твору. У 1976 р. Г. Вермеєр і К. Райс обґрунтували теорію Скопосу, яка концентрувалася на функції тексту, як оригінального, так і перекладеного, та визначала переклад як діяльність, що має певну мету й адресата. 1970-ті рр. стали свідком розквіту теорії мовленнєвих актів, лінгвістики тексту та функціонального підходу до мови з урахуванням її соціального та комунікативного аспекту. Слід зазначити, що перекладознавство довго було частиною лінгвістики, самостійна ж історія науки почалася після Другої світової війни через зростання наукового інтересу, зумовленого появою машинного перекладу. Тоді основні підходи полягали у прагненні описати процес прийняття рішення стосовно обрання способів перекладу, а переклад, у свою чергу, розглядався як мовне посередництво. Цей період розвитку науки про переклад пов'язаний з іменами Ф. де Соссюра, Н. Хомського, Дж. Л. Остіна та відомий під назвою «прагматичного повороту». Саме тоді перекладознавство відокремилось від мовознавства та порівняльного літературознавства, оскільки тлумачення процесу перекладу, запропоновані цими дисциплінами, були недостатніми [5].

Однак безпосередньо пов'язати перекладознавство із соціологічними та культурологічними дослідженнями стало можливо завдяки так званому «культурному повороту» 1980-х рр., який сприяв зверненню до ширшого контексту перекладу. Цей поворот виявився досить впливовим, адже призвів до необхідності врахування соціальних умов і контексту перекладу. Складовою частиною культурного повороту був «емпіричний поворот» кінця 1980-х – початку 1990-х рр., який характеризувався першими спробами експериментального дослідження мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, зокрема звернення до

процедури «міркування вголос» (TAPs – Think Aloud Protocols), що вимагала від перекладача промовляння власних думок у процесі перекладу задля встановлення перекладацьких макро- та мікростратегій [2, с. 27]. «Глобалізаційний поворот» у перекладознавстві 1990-х був пов'язаний зі зверненням до глобальної комунікації та всесвітнього розвитку мови та технологій. Водночас відбувалася консолідація нових дисциплін у межах перекладознавства й утворення асоціацій перекладачів, зокрема у 1992 р. у Відні з'явилася «Європейська спілка з перекладознавства» (European Society for Translation Studies).

На початку XXI ст. соціологія та історіографія стали відігравати значну роль як компоненти перекладознавства. Окрім того, XXI ст. ознаменувалося «ідеологічним поворотом» (в основі якого був переклад як посередник між мовами, культурами та ідеологіями, який робив читача відповідальним за правильне розуміння та інтерпретацію прочитаного) та «соціологічним поворотом».

«Соціологічний поворот» зробив можливим звернення до аналізу соціальної функції практики перекладу. Соціологічний підхід до перекладознавства зосередив увагу на якості перекладу й об'єднав поняття причинності, перекладацької практики, дискурсу та габітусу, норми перекладу, його стислості та стратегії. М. Вольф зазначає, що укріплення зв'язку між перекладознавством і соціологією є необхідним задля розроблення нової методології, а через те, що переклад визнається соціальною практикою, постає необхідність дослідження перекладацької діяльності в широкому соціальному контексті та визначення соціальних умов в основі перекладу. Дослідниця також говорить про «соціологічний поворот», який зараз відбувається у перекладознавстві [7]. Однак О. Кальниченко зазначає, що «дисциплінарним «поворотом» може вважатися та бути визначеним як такий лише завершений «поворот», і все ще занадто рано робити остаточні висновки та заяви щодо «поворотів» у перекладознавстві за останні роки» [3, с. 24].

Проте «соціологічний поворот», який почав формуватися ще в попередні десятиріччя, має найбільший потенціал у цьому відношенні. «Соціологічний підхід природно розвивається внаслідок поширення (між)дисципліни на сусідні царини досліджень і також охоплює такі питання, як етика і культурна ідентичність, що пов'язані з питанням багатомовності, особливо з огляду на поширення англійської мови по всьому світу» [3, с. 24]. Оскільки ідея «соціологічного повороту» існує вже деякий час, дискусійним вважається питання, чи створює вона нову парадигму. Проте соціологія перекладу в будь-якому разі є бажаною альтернативою суто мовному підходу, і це питання

має величезне значення та містить надзвичайно велику кількість матеріалу для майбутніх досліджень [6].

Ще один аспект соціологічного аналізу перекладацької діяльності стосується відповідальності перекладача та його статусу та ролі в суспільстві, адже перекладач може взяти на себе відповідальність за кінцевий продукт перекладу лише якщо йому надано таку відповідальність від самого початку, якщо він не розглядається як суто технічний інструмент, що забезпечує сировину для подальшої обробки кваліфікованим редактором. Варто зазначити, що сьогодні становище та імідж перекладача на ринку праці та в суспільстві майже не покращилися, навіть незважаючи на зусилля перекладацьких асоціацій щодо кодифікації стандартів, норм та умов праці. Емпіричні дослідження, які описують рутинні завдання, виконувани сучасними перекладачами, поряд із потребами та запитамі їх клієнтів показують, що, з одного боку, загальний імідж, а з іншого – фактично досягнуті (або бажані) результати все ще не збігаються. Знадобиться ще велика кількість інформації (для клієнтів, видавців і замовників) та інтенсивна робота із громадськістю, щоб перекладач отримав відповідне визнання на світовому ринку протягом найближчих років [6, с. 172]. Сьогодні дослідники говорять про виникнення цілого комплексу соціологічних перекладознавчих дисциплін, серед яких соціологія перекладів (the sociology of translations), предметом дослідження якої є тексти як продукти міжнародного ринку; соціологія перекладачів (the sociology of translators), що займається різноманітними проблемами організації праці перекладача, щось на зразок сучасної етики перекладачів, але зі значно ширшою тематикою (статус перекладача в сучасному світі, умови його праці, оплата праці, специфіка системи акредитації, зв'язки з громадськістю, охорона авторських прав тощо); соціологія перекладання (the sociology of translating, і. е. the translating process), провідним напрямом якої є вивчення та створення нормативності в перекладі [1, с. 57]. Переклад – вже не просто процес і результат перекладання, це багатоаспектне явище, що включає й вибір текстів для перекладу, і редагування, і навіть оприлюднення та розповсюдження кінцевого доробку. Значну роль у цьому процесі відіграє як перекладач, так і автор оригінального тексту, редактор перекладу та суспільство загалом, бо переклад створюється саме для задоволення потреби суспільства.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проаналізувавши основні етапи

розвитку перекладознавства як науки через призму соціології, можна зазначити, що сьогодні урахування соціокультурних факторів відіграє значну роль при аналізі перекладацької діяльності, бо для досягнення адекватного перекладу перекладачі дедалі частіше орієнтуються на культурні особливості та зовнішні передумови створення тексту оригіналу, тоді як досконале знання мови перекладу більше не є ключовою умовою становлення кваліфікованого фахівця. Переклад сьогодні – це не лише сам процес і результат перекладацької діяльності, це й відбір, редагування, популяризація кінцевого результату, який є відповіддю на потребу суспільства. Розглянувши переклад як форму соціальної взаємодії, можна зазначити, що зростаючі темпи розвитку технологій, інформаційних систем, культур і способів взаємодії у суспільстві неминуче призводять до збільшення потреби у спілкуванні між представниками різних культур. Засобом обміну інформацією та досягнення порозуміння за таких умов виступає переклад. Сьогодні перекладознавство більше орієнтується на культурні та соціальні аспекти діяльності з перекладу, аніж на суто лінгвістичні, а переклад виступає як засіб комунікації між культурами та державами. Дослідження перекладацької діяльності в рамках соціології відкриває можливість для подальшого аналізу соціальної відповідальності перекладача, розгляду питань статусу перекладача у суспільстві, а також соціальної функції, умов і контексту перекладу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисова С.П. Стан та перспективи перекладознавчих досліджень. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2014. Т. 17. № 1. С. 54–60.
2. Засєкін С.В. Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту. Луцьк, 2012. 272 с.
3. Кальниченко О.А. Теорія перекладу. Ч. 1. Харків, 2017. 64 с.
4. Кальниченко О.А., Кальниченко Н.М. Соціологічні підходи в дослідженні української традиції перекладу. *Каразінські читання: людина. Мова. Комунікація* : тези доп. XIV наук. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 27 березня 2015 р.). Харків, 2015. С. 75–77.
5. Cultural Turn of Translation Studies. URL: <https://www.ccjk.com/cultural-turn-of-translation-studies/> (дата звернення: 16.10.2020)
6. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies. *New Paradigms or Shifting Viewpoints?* Amsterdam/Philadelphia, 2006. 205 pp.
7. Wolf M. The Implications of a Sociological Turn – Methodological and Disciplinary Questions. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/cf4a/1b2616b889fc6d2bded2c71a77dd0e2a9d9.pdf> (дата звернення: 16.10.2020).